

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies

Burger, J.P.

Citation

Burger, J. P. (2014, January 29). *Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies*. Boom Lemma, Den Haag. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/23180>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/23180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/23180> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Burger, Peter

Title: Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums
als retorische constructies

Issue Date: 2014-01-28

Hoofdstuk 9

Exemplarische verhalen over etnische misdaad: retorica van de waarde

9.1 Inleiding: ‘Het had net zo goed wel gebeurd kunnen zijn’

Op 6 oktober 2003 vertelt ‘Wildeman’, een 19-jarige gebruiker van het Tweakzone forum voor computerfreaks, hoe de Smileybende in zijn woonplaats Odijk toesloeg. In retorische termen gebruikt hij een *evidentia*, een ooggetuigenverslag dat met aangrijpende details een afschuwwekkende gebeurtenis oproept (Braet 2007a:103):

Een meisje van 12 (nichtje van mijn vriendin) kwam onder het bloed binnen lopen haar hele gezicht lag open!. Wat er nou was gebeurd:

4 marokaanse jongeren hadden de 3 meisjes aangehouden en hadden 1 VRAAG, Wil je lachend of verkracht naar huis. Waarop het meisje natuurlijk antwoorde lachend, toen zij dit woord uitsprak sneed een van de allochtone jongeren haar mondhoeken tot + -haar ogen uit, en riep er hard bij dat ze zo de rest van haar leven zou blijven lachen.

Dit appel op het pathos sorteert aanvankelijk het gewenste effect: de andere forum-bezoekers zijn ontzet. Maar na anderhalf uur verhitte discussie grijpt de moderator in: hij heeft met de politie in Odijk gebeld en vernomen dat het hele verhaal verzonnen is. Wildeman wordt niet van het forum verwijderd, maar krijgt een reprimande. In een nieuwe discussie vinden de deelnemers elkaar vervolgens in de doxa van hun eensgezinde verontwaardiging over criminele Marokkanen – niet te verwarren met racisme,

want dat is verwerpelijk, ook daar bestaat consensus over. Wildeman (7 okt. 2003) bedoelde het volgens eigen zeggen goed:

Ik heb die andere topic cker niet geopent om ruzie/discriminatie te verorzaken maar om reacties over wat er gaande is in nederland!.

Ik heb wellicht het verhaal wat opgeblazen, en nogmaals mijn excuus daarvoor! maar het gebeurd nou eenmaal en dat het gebeurd is is een feit. ik kan nog veel meer talloze reacties hier weergeven over dingen die cker wel in mijn buurt-omgeving gebeuren, En jah ik ken cker wel veel goede marokanen, maar dat zijn goede marokanen in mijn ogen omdat ze mij ook mogen aan de andere kant zijn het wel een van de gekste in hun soort! (cker geen lieve poesjes) maar de topic die ik gemaakt heb is cker niet racistisch bedoeld of met bedoeling om mensen haat op te wekken!

Wildeman heeft gebruik gemaakt van verticale amplificatie: hij heeft met opzet de zaak groter gemaakt dan zij is, om anderen te overtuigen van de ernst van het probleem (Braet 2007a:93-106). Hij gebruikte een hyperbool. Dat hij loog, doet voor hem en de anderen op het forum niets af aan het exemplarische karakter van het verhaal. Een andere forumbezoeker (7 okt. 2003):

Je hoort wel vaker gekke (afschuwelijke dingen over sommige mensen) en ik kijk er dus echt niet meer van op. Het had net zo goed wel gebeurd kunnen zijn. Want niemand kan ontkennen dat er echt ongelovelijk tuig tussen zit. Sommige hebben echt nog nooit een greintje gevoel getoont. Het is treurig, maar verkrachtingen zijn er ook vaker dan je denkt. Ik denk dat als zoiets echt gebeurd zou zijn in mijn nabije omgeving dat de stoppen echt totaal waren door geslagen. De emmer stroomt een keer over. en dan gaan er (letterlijk) koppen rollen.

De Smileysage wordt in deze discussie gebruikt om het probleem van criminele Marokkaanse jongeren te typeren (*logos*) en om met een beroep op het gevoel de ernst van deze kwestie overtuigend over het voetlicht te brengen (*pathos*).

In het vorige hoofdstuk stond de retorica van de waarheid centraal: welke logos- en ethostechnieken gebruikten journalisten en forumdeelnemers om hun standpunt over de waarheidsstatus van het verhaal te rechtvaardigen? Dit hoofdstuk behandelt de retorica van de waarde: de manier waarop het verhaal op forums werd geconstrueerd als een bruikbare waarheid over gevaar in heterosociale ruimten, en meer specifiek het gevaar van Marokkaanse criminele adolescenten.

Was dit monsterlijke verhaal simpelweg onwaar, was het waar, of was het waardevol, zelfs als die bende misschien niet bestond? Dat laatste was de opvatting van de ‘instrumentele gelovigen’, zoals het vorige hoofdstuk liet zien de meest voorkomende

vorm van geloof in de Smileysage.

Misdaadsagen, zagen we in hoofdstuk 3, kunnen retorisch worden ingezet als exemplarische verhalen om een probleem te typeren, bijvoorbeeld door politici, rechtshandhavers of belangengroeperingen. Het is narratieve evidentie, die het publiek uitnodigt zich te identificeren met het slachtoffer en te distantiëren van de dader, en die zo de geesten rijp maakt voor standpunten over, in dit geval, etnische misdaad. Op deze manier is de Smileysage echter alleen in vernaculaire omgevingen benut: noch gevestigde claimsmakers als politici of politie en justitie, noch de nieuwsmedia als secundaire claimsmakers, hebben het verhaal op deze wijze gebruikt. De analyse in dit hoofdstuk richt zich daarom in eerste instantie op het vernaculaire materiaal van online discussies, maar plaatst deze in de context van het mediadiscours over actuele vormen van criminaliteit dat in de discussies resoneert: overlast en misdaad door Marokkaanse jongeren, groepsverkrachtingen en loverboypraktijken. Deze geïnstitutionaliseerde problemen vormen het decor voor de vernaculaire discussies over de Smileybende.

Het verhaal over de Smileybende is in Nederland op verschillende manieren verteld (zie § 8.2). Al deze versies hebben een aantal elementen gemeen: de bende, doorgaans bestaand uit Marokkanen of andere allochtonen, de strikvraag, de verminking met een mes, en de groepsverkrachting. Deze ‘bouwstenen’ zijn zowel afzonderlijk als in combinatie, dus als verhaalmotieven en als verhaaltipe, terug te vinden in andere verhalen. Wat deze verhalen gemeen hebben, is dat ze handelen over de Ander: het zijn exemplarische verhalen over het wrede karakter van gedemoniseerde criminelen en leden van andere etnische groepen en (sub)culturen.

De volgende paragraaf (§ 9.2) laat aan de hand van een forumdiscussie zien dat de onzekere waarheidsstatus van de Smileysage voor het merendeel van de gelovigen de gebruikswaarde veeleer bevestigt dan ontkracht. Wat was die waarde? Daarover gaat de rest van het hoofdstuk. Verhaalmotieven uit de Smileysage fungeren retorisch als wreedheidstopen (§ 9.3). Een vergelijking met verwante verhaaltipen en -motieven doet de exemplarische waarde van juist dit verhaal in Nederland anno 2003 beter uitkomen (§ 9.4). Vervolgens situeer ik de Smileysage in de context van Nederlands nieuws over ‘nieuwe’ vormen van misdaad, begaan door daders uit etnische minderheden (§ 9.5): het probleem van zinloos geweld, dat vanaf 2001 een etnisch tintje kreeg (§ 9.5.1), en groepsverkrachting en loverboypraktijken als bij uitstek allochtone misdaden (§ 9.5.2). De slotparagraaf (§ 9.6) vat het hoofdstuk samen.

9.2 De gebruikswaarde van een onzekere waarheid

Stephanie reageert op een blogbericht over de Smileybende: ‘auw als je dat gebeurd he volgens mij kan het niet erger maar ik geloof er niet echt in HOOR majah.. ik stuur

het wel gewoont DoOr naar meisjes.’²¹⁰ *Ik geloof er niet echt in, maar ik stuur het wel door – je weet maar nooit*: dat is de kern van instrumenteel geloof in misdaadsagen. In haar studie van internetdiscussies over misdaadsagen noemt Donovan van de twee stijlen van geloof dit ‘half-geloof’ de norm en ‘blind geloof’ de uitzondering: ‘Most “believers” engaged in conditional or instrumental forms of belief, finding these stories useful as truths, in the context of social interaction, regardless of their basis in conventional evidence’ (2002:193).

Het belang van dit instrumentele ‘half-geloof’ is ook herkend door de Amerikaanse socioloog Jeffrey Victor, in een studie van geruchten over satanisten. Informanten vertelden hem keer op keer dat waar rook was ook vuur moest zijn, en dat het beter was om ‘safe’ te zijn dan ‘sorry’. Victor: ‘It is an attitude of suspended scepticism that is most commonly held by people who take threat rumors seriously, rather than certainty of belief’ (1993:43).

Dergelijke argumenten werden ook regelmatig gebruikt in de Nederlandse discussies over de Smileybende. Van het forum van een middelbare school (Brandpunt Forum, 2 okt. 2003):

Mijn vriendin vertelde dat dit 2 keer was voorgekomen, terwijl aan mijn zusje werd verteld dat het al minstens 20 keer is gebeurd. Aangezien ik dit niet zelf in de krant heb gelezen, weet ik niet zeker of dit gebaseerd is op de realiteit. Maar waar rook is is vuur, en deze verhalen moeten toch ergens op gebaseerd zijn (lijkt me niet dat iemand dit bedenkt om het vervolgens te gaan rondbazuinen).

Nog vaker werd verwezen naar de mogelijkheid dat het verhaal iemand zou inspireren tot het toebrengen van een ‘smiley’. Dit overtroeft alle argumenten van de debunkers: goed, we weten dat het verhaal *ook* een broodje aap is, maar dat doet er niet meer toe. Een voorbeeld van het Fok-forum (5 okt. 2003):

Het verhaal is begonnen als een hoax, jajajajajajaja DAT WEET IK NU ONDERHAND WEL. Voor de 80e keer daar gaat het hier niet om. Blijkbaar gebeurd er in het Westland iets soortgelijks, alleen de verhalen verschillen erg van elkaar. Dat krijg je ervan als iedereen het steeds aan elkaar doorverteld. Dan nog kan het verzonnen zijn, maar ik twijfel daar nog steeds aan.

Instrumentele gelovigen houden het Smileyverhaal voor mogelijk, omdat het overeenkomt met de wereld zoals zij hem kennen. Vaak verbinden zij het verhaal met gedragsregels voor situaties waarin een meisje de Smileybende, of een ander reëel gevaar, kan ontmoeten. Een meisje op het Turkse forum lokum.nl (1 nov. 2003):

210 www.lizzielizzie.web-log.nl/index.log?ID=80503, geraadpleegd 27 dec. 2004.

Mijn hemel...

mocht het niet waar zijn dan geeft men de criminelen wel weer een nieuw idee om uit te voeren.

Yani, straks gebeurt het wel echt omdat de media het zo in wereld heeft geholpen..

Wat vreselijk zeg!

Gelukkig draag ik over een tijdje een wapen ter bescherming!

Sorry, maar soms moet het!

Jammer dan!!!! Ik knal die motherb*tches overhoop!

als meid moet je jezelf beschermen...

want de politie loopt heus niet overal rond om je kunnen beschermen..

Zorg dat je bescherming hebt...

en niet zoiets stoms als pepperspray.

en daarbij moet je zo min mogelijk in de avonden over straat...

als niemand je beschermt, moet je het zelf maar doen.

Ja toch!

De paradoxale kracht van dit geloof met een slag om de arm is dat het immuun is voor de tegenargumenten van debunkers in online discussies en in mainstream nieuws-media: het absorbeert tegenargumenten of neutraliseert ze door ze irrelevant te verklaren. Om beter te zien hoe dit in zijn werk gaat, volgen we het verloop van één middel-lange discussie op het Talk2-forum (28-30 okt. 2003). Eline opent een topic onder de kop 'Bende actief!' en vertelt:

Wat ik vandaag toch voor iets vreselijks gehoord heb :0

Er schijnt in Leiden een bende rond te lopen, van 6 mannen. Ze spreken meisjes aan, vervolgens bedreigen ze de meisjes. De mannen stellen de meisjes voor een dilemma: of ze worden door de groep verkracht of ze krijgen een smiley...
[...]

Ze besluit met een emotioneel commentaar, waarin ze het verhaal typeert als extreem, maar tekenend voor de toestand van de wereld:

GADVERDAMME!! Het bloed voelde ik gewoon uit mijn hoofd wegtrekken toen ik dit hoorde! Dat er jongens zijn die zoiets kunnen doen!! Echt hoe haal je het in je hoofd!! Ik zou er namelijk nog niet eens op komen om een smiley van iemands gezicht te maken 😊 Waar gaat dit in hemelsnaam heen met de maatschappij!!!! 🤬

Een kwartier later bevestigt 'Xurk' de emotionele impact van het verhaal:

Ik heb dit ook een tijdje terug gelezen, en het is echt één van de meest walgelijke verhalen die ik in lange tijd heb gehoord 😞

Dat sommigen dat gewoon kunnen doen, en ermee kunnen leven dat ze zo sadistisch zijn!

Stel je eens voor dat je de rest van je leven [als je laseren niet kan laten doen] moet rondlopen met enorme littekens op je gezicht, in de vorm van een smiley! Vreselijk!

Hij heeft echter twijfels:

Maar goed, toen ik het las, stond er ook bij, dat het een gerucht was, die al heel lang de ronde deed. Ik weet niet of ik het geloof of niet...

Ik zou willen dat het gewoon een gerucht was, maar ik weet het natuurlijk niet.

Xurk zoekt het artikel over de Smileybende uit het *Leidsch Dagblad* van 27 september 2003 op, en plakt dit in zijn bericht. Dat maakt hem echter nog geen overtuigd debunker. Hij twijfelt niet aan de waarheid van dit artikel, maar wel aan de *relevantie*:

Nog even een toevoeging, na het bericht goed te hebben gelezen: Dat het een gerucht is, betekent niet dat het niet kan gebeuren. Er kunnen best zulke gestoorde mensen zijn, die worden geïnspireerd door dit verhaaltje[?], en écht zulke dingen gaan doen... 😞

Ook voor topic starter Eline is het kritische krantenartikel niet relevant. Alleen het *idee* dat er zo'n bende zou bestaan is voor haar al angstaanjagend genoeg:

Het idee dat je als meisje niet eens meer alleen over straat kan, omdat zo'n bende de stad terroriseert!! :/

Iedereen die er van hoort, heeft zin om die gasten in elkaar te slaan!! Mijn vader had het er een uur nadat ik het hem vertelde, nog over om die gasten dood te schieten 😞

En ook al gaat het om een gerucht, het idee dat er zoiets met je kan gebeuren is echt mega eng!!

Koekie kent het verhaal uit de derde hand:

Ik hoorde dit een tijdje terug ook. Een nichtje van een vriendin van een vriendin van mij 9ja lekker ver weg ja) die had dat ook meegemaakt. Heel eng! Dr zal maar gezellig zo'n groepje op je af komen. Lekkere mannetjes... 😊

Koekie geeft meteen toe dat de betrouwbaarheid van haar bron ('ja lekker ver weg ja') vragen oproept – maar die vragen worden niet gesteld. Koekies bericht wordt geaccepteerd als een zinnige bijdrage aan de conversatie.

Ook de volgende die zich in het gesprek mengt, Kaat, draagt informatie aan die fataal zou kunnen zijn voor de betrouwbaarheid van het verhaal, maar die zij juist gebruikt om alle opties open te houden:

Maar iig, dit verhaal bestaat al heel erg lang, staat ook op broodje aap. Als wat je hebt gevonden [Xurk] echt waar is, komt het idee van die zieke gozers daar vanaf. Hiervoor heette het trouwens nog de engelen glimlach, en was het in België voorgevallen. Maar dit is een broodje aap verhaal. Of het deze keer echt is, vraag ik me toch wel af.

Ook voor Eline maakt het niet uit dat het verhaal misschien een broodje aap is:

En ik vind het echt een vreselijk verhaal, ook als is het misschien een broodje aap verhaal!

Ik woon namelijk alleen in een grote stad, waar het er bekend staat dat het er crimineel is. Als je dan zo'n verhaal hoort dan ga je echt niet zo fucking snel meer na negenen in je eentje op straat.

Er zijn nou eenmaal een hoop gestoorde mensen die zo'n verhaal dan op internet lezen en vervolgens het ook echt gaan uitvoeren!!

SICK 😊

Als Tomas (een toepasselijke naam in dit geval) schrijft: 'Dit bericht zelf is trouwens een hoax, voor de duidelijkheid 😊', repliceert Eline:

Hallo Tomas, zo blond zijn we ook niet hoor!!! 😊

Het gaat gewoon om de gedachte, dat die nogal sick is, en dat er daadwerkelijk van die freaks rondlopen die van dit soort berichten wel op een idee komen :/

Dat het verhaal spoort met de wrede werkelijkheid en dus waar zou kunnen zijn, wordt door Xurk tot slot nog eens onderstreept met deze voorbeelden:

- Ja, sommige mensen zijn gewoon echt ziek, een paar voorbeelden: Man houdt baby onder douchestraal van 80 graden Celsius [vandaag op Fok!].
- Meisje van Nulde

Dat soort mensen blijven altijd bestaan, en helaas krijgt de maatschappij ze pas in de gaten, nadat ze iets vreselijks hebben gedaan, en kan hun straf pas daarna beginnen.

In deze discussie vinden de deelnemers elkaar in de *doxa* van een onzekere stedelijke wereld vol gevaarlijke gekken, waar meisjes risico lopen als ze zich 's nachts op straat wagen. Het is juist de onzekere waarheidsstatus van het verhaal over de Smileybende, en van andere monsterlijke verhalen, die ze zo geschikt maakt om te praten over de risico's op straat. Ze zijn, in de bekende frase van Leví-Strauss, 'goed om mee te denken' over de onzekerheden van de stad.

In 2003, het jaar van de Smileybende, nam Marokkaanse jeugdcriminaliteit een prominente plaats in in het denken over die risico's.

9.3 Verminkingen en andere wreedheidstopen

Zoals het verhaalmotief 'gedrogeerd en misbruikt' retorisch dienst doet als onschuldstopo om ideale slachtoffers te construeren, worden elementen uit de Smileysage gebruikt als wreedheidstopen om ideale daders te construeren: het zijn verhalen die een persoon of groep personen typeren als onmenselijk wreed; meedogenloos en bereid om gratis en disproportioneel geweld te gebruiken. Andere voorbeelden van dergelijke topen kwamen we al eerder tegen in dit boek: de vijand die de buik van zwangere vrouwen openrijt, plunderaars die vingers afhakken van omgekomen vrouwen om hun ringen te bemachtigen, en de vijand als babymoordenaar. De daders voldoen aan het ideaaltype van Christie (1986): het zijn gewelddadige vreemden, die het voorzien hebben op zwakke slachtoffers. Logos en pathos gaan hier samen: het probleem wordt getypeerd als dat van gewelddadige vreemdelingen en de extreme voorbeelden van hun gedrag wekken woede, afschuw, angst en medelijden.

In de Smileysage gaat het om een verminking met een mes, die des te wreder is door de strikvraag die het slachtoffer een pijnloze afloop voorspiegelt. Ook deze strikvraag is een vaker voorkomend verhaalelement. Een voorbeeld van de andere kant van de wereld, uit Afghanistan: tijdens de opmars van de Taliban in 1995 noteerde een Nederlandse journaliste horrorverhalen over de shi'itische Hazara's, volgens haar 'de meest gehate etnische groep van Afghanistan'; zij zouden afstammen van soldaten van Djenghis Khan. Hun legendarische wreedheid werd ook door hoogopgeleide inwoners van Kabul geïllustreerd met verhalen zoals dit, verteld door een arts:

‘Weet je wat de Hazara’s doen met mannen die ze arresteren? Ze vragen hoe oud ze zijn. Als het antwoord 23 jaar is, hameren ze 23 spijkers in zijn hoofd. Als het antwoord 45 jaar is, worden het 45 spijkers.’²¹¹

Zijn wapens en het gebruik dat hij ervan maakt, onderscheiden de Ander van ons – en het feit dat wij dit wapen niet gebruiken, laat ons beter uitkomen (Collins et al. 2000:44; Pearson 1983:131). Een voorbeeld hiervan is te vinden in de bestseller van Peter R. de Vries (1987) over de ontvoering van Alfred Heineken. Een van de ontvoerders, Cor van Hout, vertelt daarin dat hij in een Parijse gevangenis respect verwierf door een van de ‘Arabieren’, die bekend stonden als gevaarlijke messentrekkers, neer te slaan. Van Hout plaatst zijn ethos als goede crimineel die gebruik maakt van zijn eerlijke Hollandse vuisten tegenover dat van de slechte criminelen die je van achteren aanvallen met een mes. Het is een fraai staaltje crimineel grenswerk:

Toch was het vreselijk uitkijken voor met name de oosterse figuren in de Santé. Daar kwam ik achter naarmate ik er wat langer zat. Ze stonden te boek als gevaarlijk en vooral rancuneus. Zij waren er meesters in om van onschuldige voorwerpen vlijmscherpe messen en steekwapens te maken. Het was bekend dat zij vooral van tandenborstels, waarin zij handig een scheermesje vastzetten, dodelijke wapens maakten. Ze wachtten je dan op en pas als je voorbij was, haalden ze dat scheermes ineens over je gezicht of keel. Het lemmet hadden zij dan eerst nog kleverig gemaakt en vervolgens in de kristalsuiker gedoopt. Dat veroorzaakte niet te stoppen bloedingen en afschuwelijk zwerende littekens (De Vries 1987/2006:346-347).

De typering van criminelen van vreemde herkomst als messentrekkers lijkt eerder tot de populaire en ongeautoriseerde kennis te behoren dan tot de officiële en geautoriseerde. We zien dat bijvoorbeeld in de berichtgeving en de forumdiscussies over de geruchtmakende moord op de zestienjarige Marianne Vaatstra uit het Friese Zwaagwesteinde (zie ook De Koning 2012). Zij werd op 1 mei 1999 met doorgesneden keel gevonden in een weiland. Een deel van de plaatselijke bevolking was ervan overtuigd dat deze wijze van doen wees op een vreemdeling en meende dat de dader gezocht

211 Antoinette de Jong, In de naam van God en zonder genade. *de Volkskrant*, 20 mei 1995. Het verhaal over de spijkers is onder Afghaanse Pashtun het standaardvoorbeeld van de wreedheid van de Hazara’s. Begin 2011 werd het nog opgehaald in het Afghaanse parlement. Nadat een parlamentslid van Hazara-afkomst een vrouwelijke Pashtun-collega had beledigd door haar uit te maken voor een schooljuf die beter kon zwijgen, sloeg zij terug met: ‘Ik mag dan een schooljuf zijn, maar ik heb tenminste nooit spijkers in iemands hoofd gehamerd!’ (MacKenzie 2011).

moest worden in het nabijgelegen asielzoekerscentrum.²¹² Autoriteiten spraken dit tegen. Korpschef Foeke Wagenaar in *de Volkskrant*:

‘Dat het doorsnijden van kelen niet bij ons past, is feitelijk onjuist. Het is in Friesland vaker voorgekomen dat daders hun slachtoffers de keel doorsneden. Op puur rationele gronden is het AZC bij het buurtonderzoek betrokken, maar er is niets dat op een dader uit het centrum wijst.’²¹³

Nieuwsmedia lieten de verdenking nadrukkelijk voor rekening van minder betrouwbare, vernaculaire bronnen:

Voor de kroeg is een vruchtbare bron van ongenueerde uitlatingen. Als het echt zo is dat mensen met wat drank op de waarheid spreken, ziet het er niet best uit voor de asielzoekers. [...] Terwijl sommige mensen nog hun best doen om rustig over te komen, doet Henk Oevering nergens moeilijk over. ‘Het moet haast wel een asielzoeker zijn. Een Nederlander steekt ook wel eens iemand dood, maar snijdt iemand niet van oor tot oor de hals af.’

Zouden nu werkelijk zo veel Zwaagwesteinders hebben gedacht dat de manier van moorden een allochtone was?

Oevering heeft meer pijlen op zijn boog. ‘Voor de moord kwamen de asielzoekers geregeld naar dit dorp, maar sindsdien blijven ze in de buurt van het centrum en zien we ze niet meer. Ik weet niet of dat iets betekent, ik denk het wel. De politie werkt dit soort geruchten ook in de hand. Als een Nederlander hier een ruit ingooit, lees je het de volgende dag meteen in de krant. Een asielzoeker kan er 50 ingooien, maar de zaak wordt toch in de doofpot gestopt. Dat wekt achterdocht. Ik ben bang dat een uitkomst in deze zaak ook verzwegen zal worden. Maar denk nou eens een keer goed na, de wijze waarop Marianne is vermoord, is in die landen toch heel normaal?’²¹⁴

Een ingezonden brief in het *Dagblad van het Noorden* (30 okt. 2000):

Ik zal nooit beweren dat het een buitenlander is geweest die Marianne Vaatstra heeft vermoord, maar het afsnijden van de keel is een typisch Arabische rituele slachting. Hollanders wurgen liever.

212 In 2012 werd na een dna-onderzoek Jasper S., een Friese boer uit de omgeving, gearresteerd voor de moord.

213 Joustra, Wio. Friesland, de onschuld voorbij. *de Volkskrant*, 19 juni 1999.

214 Akinci, Orkun. Moord verscheurt Zwaagwesteinde. *Algemeen Dagblad*, 22 mei 1999.

Van de gevestigde opiniemakers betuigden alleen de betrekkelijke buitenstaanders Theo van Gogh en Pim Fortuyn steun aan de verdenkingen. Fortuyn:

Nu de feiten. In het voorjaar werd de dorpsgemeenschap van Kollum in Friesland opgeschrikt door de brute moord op Marianne Vaatstra (16 jaar). Ze werd na een avondje stappen met doorgesneden keel gevonden in een weiland vlak bij haar ouderlijk huis. Een keel doorsnijden, dat is iets wat een Fries niet doet. In het dorp gingen onmiddellijk geruchten dat het een buitenlander moest betreffen, uit een andere cultuur, en ja, die woonden in het asielzoekerscentrum buiten het dorp. *Een redelijke gedachte* ('Kollumer Stront', *Elsevier*, 16 okt. 1999, mijn cursivering).

In Zwaagwesteinde richtten de verdenkingen zich tegen 'buitenlanders', te begrijpen als: Arabieren, Noord-Afrikanen, moslims. Deze ideale daders zijn, in de termen van Stanley Cohens baanbrekende boek (1972/2002) over morele paniek, in die periode van de Nederlandse geschiedenis de *folk devils* van het moment.

9.4 Internationale varianten van de Smileysage

In 1999, het jaar waarin Marianne Vaatstra werd vermoord, was het verhaal over de Smileybende al onderweg naar Nederland. De sage is geen exclusief Nederlands verhaal: het is het Nederlandse *ecotype* (zie § 3.3.1) van een internationaal verbreide sage; ook de afzonderlijke motieven komen voor in andere landen en perioden.

Het nu volgende overzicht van de varianten is geordend naar chronologie en vervolgens naar land. Daarmee wordt ook een stamboom zichtbaar. Het traceren daarvan is niet het voornaamste doel van deze inventarisatie, dat is door vergelijking de functie van de Nederlandse verschijningsvorm verduidelijken.

België, 2002-2004

In Vlaanderen circuleerde de sage van de *engelenlach* of de *eeuwige glimlach* van november 2002 tot april 2003, met een opleving begin 2004. Het verhaal dook op in de context van etnische spanningen tussen Noord-Afrikaanse immigranten, autochtone Vlamingen en joden. In november 2002 braken er rellen uit in Antwerpen toen een Marokkaanse man tijdens de Ramadan werd doodgeschoten door zijn Belgische buurman. Een deel van de Marokkaanse gemeenschap zag dit als een racistische moord.

In Vlaanderen circuleerde de sage over de engelenlach in twee spiegelbeeldige versies: Vlaamse jongeren vreesden Marokkaanse jeugdbendes, terwijl Marokkaanse meisjes bang waren voor aanvallen door Vlaamse racisten.²¹⁵ Evenals in Nederland

215 Patricia Turner (1993:31, 48, 50-51) heeft de aandacht gevestigd op deze spiegelbeeldige sagen en geruchten waarbij groepen die tegenover elkaar staan dezelfde verhalen vertellen over elkaar.

waren waarschuwingen per e-mail een drijvende kracht achter de verspreiding.

Voordat het verhaal Vlaanderen bereikte, zaaide het paniek in Wallonië. Hier gingen vanaf september 2002 geruchten over een bende bestaande uit zwarten, of, in andere versies, Noord-Afrikanen.

Frankrijk, 1999-2004

De Belgische sage was het vervolg op een Frans verhaal over de Bende met de Witte Petten, dat van november 1999 tot februari 2000 werd doorverteld door schoolmeisjes in Bretagne en werd gemeld door regionale kranten. Als bendeleden werden afwisselend inwoners van Marseille, voetbalhooligans en Turken genoemd. Ze waren gekleed in het wit, droegen witte petten en reden in een witte Mercedes. Om te verhullen dat ze had gespijbeld, sneed een meisje zichzelf in het gezicht en loog dat ze was ontvoerd door de bende (Campion-Vincent & Renard 2002:249-250). Het verhaal speelt een rol in de gelijknamige roman van Emilie Freche, *Le sourire de l'ange* (2004) en wordt ook in 2013 nog besproken op Franse sociale media.²¹⁶ Anno 2013 biedt een Franse webshop voor Halloween een neplitteken aan van 'le fameux sourire de l'ange'.²¹⁷

Eerdere Franse incarnaties van de sage wezen skinheads aan als de daders. In oktober 1990 ging het gerucht dat een Jonge Communiste door skinheads was verminkt: in haar ene wang was een hakenkruis gekerfd, in de andere 'de glimlach des doods'. In de zomer van 1980 gonsde het onder Noord-Afrikanen in de *banlieus* van de geruchten over skinheads die zwangere vrouwen zouden verkrachten en meisjes en kinderen in stukken sneden (Campion-Vincent & Renard 1992:230-235).

In Frankrijk is de verminking behalve als engelenlach bekend als 'sourire kabyle', dat wil zeggen *Algerijnse glimlach*.²¹⁸ Deze verminking genoot al bekendheid sinds de Algerijnse oorlog in de jaren vijftig, toen de opstandelingen Franse koloniale en Algerijnse collaborateurs straffen door hen de keel door te snijden, de geslachtsdelen af te hakken en in de wond te stoppen.

Groot-Brittannië en Schotland, 1950-2011

In 2001 circuleerden verhalen over de Smileybende ook in Noord-Engeland. Zo plaatste James Whitehead uit Manchester op 12 december 2001 het volgende bericht op het forum van *Fortean Times*, een tijdschrift en een website gewijd aan het monster van Loch Ness, ufo's, graancirkels en andere anomalieën:

Zij doopte dit fenomeen een 'Topsy-Eva-cyclus', naar de kinderpoppen die je op twee manieren kunt vasthouden ('omkeerpoppen'): als de zwarte, slordige Topsy, of omgekeerd, als de blanke, goed verzorgde Eva.

216 www.hoaxbuster.com/forum/le-voleur-de-grange-blanche-lyon, geraadpleegd 28 maart 2013.

217 www.deguisetoi.fr/fausse-plaie-sourire-de-l-ange-adulte-halloween.html, geraadpleegd 28 maart 2013.

218 Strikt genomen is Kabylie een bergachtig gebied in Algerije.

Salford's Inspection and Advisory Service has circularized schools in the area with an Alert dated 29th November. Text as follows:

'There are rumours circulating around the city that a gang of youths calling themselves Smilies are targeting schools. They are reported to place razor blades in the mouths of victims then hit them in the face so the blades cut their cheeks.'

'Information has come from The Albion High School who have been contacted by a number of parents anxious about the rumours around the area.'

'The rumours are unconfirmed but it would be as well to be on the alert in case there is any truth in them. Obviously the Police need to be contacted if there is concern...'

This appears to be an UL [urban legend, PB], especially as there are no known victims of the cult. [...] ²¹⁹

Een andere bezoeker van de website liet weten dat hij hetzelfde verhaal had gehoord in de omgeving van Sheffield.

In Schotland zijn de daders verkleed als clowns. Kinderen van Schotse basisscholen kwamen in 1991 en 1994 thuis met verhalen over als clowns verklede kidnappers. Volgens sommige kinderen verminkten de ontvoerders de gezichten van hun slachtoffers met de bekende messnede (Hobbs & Cornwell 2001:209). ²²⁰ In een later onderzoek vertelde een groep elfjarigen uit Glasgow het volgende verhaal:

The dangerous places outwith their neighbourhood, or gang territory, were the domain of the Chelsea Clowns. There is no known gang in the broader area called the Chelsea Clowns and the only adult interviewee to have heard of the Chelsea Clowns described it as an 'old wives tale' that had been around when he was growing up. For the children, however, the Chelsea Clowns were very real and they were discussed in an animated fashion. The Chelsea Clowns were described as having sharpened teeth, to live in the woods (behind the housing estate), drive white vans and, if they caught you, give you a Chelsea 'smile'. A Chelsea 'smile' being given as a consequence of having a credit card forced into your mouth and then being punched, resulting in a badly cut mouth. [...] But, why would the Chelsea Clowns do such a thing? '*Because it's their territory, that's what they say*', explained one of the children. (Bannister & Fraser 2008:103)

219 www.forteanimes.com/forum/viewtopic.php?t=1621&start=0&postdays=0&postorder=asc&highlight=chelsea+smile (geraadpleegd 26 nov. 2006).

220 Verhalen over clowns die kinderen ontvoerden, deden ook in Nederland de ronde. Het bekendst zijn de clowns uit de affaire-Oude Pekela in 1987 (Beetstra 2004:53-69; Rossen 1989). Maar ook daarna spookten deze clowns nog rond in Nederland: in 1988 of 1989 waren kinderen op een Katwijkse school bang voor clowns in een wit busje die kinderen meenamen (Marije Sneijders, persoonlijke mededeling, sep. 2006).

Dergelijke verminkingen, zij het niet toegebracht door clowns, worden ook gerapporteerd door de politie in Glasgow (Leonhard [2012]). Uit een achtergrondartikel over de Scottish Violence Reduction Unit, opgezet door politievrouw Karyn McCluskey:

Their early research revealed some alarming facts: 170 street gangs existed across the city, with as many as 3,500 members aged between 11 and 23. Comparing police reports with the accounts of trauma surgeons and A&E staff showed as many as two-thirds of knife crimes were not being reported to the police. Every six hours in the city, someone suffered a serious facial injury.

‘I could show you pictures of young boys of 14, you could put your hand through the slash in their cheek,’ says McCluskey. ‘A Glasgow smile, it’s called. They’re not going to get a job carrying bags at the Hotel Malmaison, are they? Probably not a girlfriend either.’²²¹

In 1989 leefden leerlingen van middelbare scholen in Zuid-Londen, delen van Kent en andere delen van Engeland in angst voor de *Chelsea Smilers*. Net als de leden van de Smileybende legden deze hooligans hun slachtoffers een vraag voor: ‘Ben je voor Chelsea?’²²² In een aantal varianten rijden de Smilers rond in een busje met een smiley-teken op de zijkant (Roud 1989). De Chelsea Smile is ook genoemd als de straf van de IRA voor verraders²²³ en als een praktijk van de Londense penoze.²²⁴

De Chelsea Smile was ook in Nederland anno 2003 nog bij velen bekend. In forumdiscussies over de Smileybende wordt er regelmatig naar verwezen (body-fitness.nl, 29 okt. 2003):

Ik weet dat dat verhaal van die chelsea supporters waar is.

221 Henley, Jon. Karyn McCluskey: the woman who took on Glasgow’s gangs. *The Guardian*, 19 dec. 2011. www.guardian.co.uk/society/2011/dec/19/karyn-mccluskey-glasgow-gangs, geraadpleegd 25 jan. 2013.

222 Op het forum van Fortean Times herinnert iemand zich op 13 april 2002 in een discussie over de ‘griezeligste *urban legend*’ dat de Chelsea Smilers shirts droegen van Liverpool. In het nauw gedreven slachtoffers antwoordden daarom op de vraag voor welke club ze waren: ‘Liverpool’, waarop de Smilers hun shirts uittrokken en de kleuren van Chelsea daaronder onthulden. Daarna spleten ze het gezicht van het slachtoffer open met een plastic telefoonkaart. (www.forteanimes.com/forum/viewtopic.php?t=2430&postdays=0&postorder=asc&highlight=chelsea+smile&start=30, geraadpleegd 26 nov. 2006).

223 Een van mijn informanten noemde het verband met de IRA.

224 Op het Fortean Times-forum vertelt een bezoeker op 2 juli 2004 een verhaal over de praktijken van een bende uit de Londense East End: ‘They called it the Smiley. Take one cutlass or similarly sharp, long blade, open the victim’s mouth and insert blade horizontally. Pull the blade back between the teeth until it reaches the jawbone, then tilt up and pull slightly. The result is a deeply unpleasant scar and what appears to be a Smiley face.’ (www.forteanimes.com/forum/viewtopic.php?t=15847&postdays=0&postorder=asc&highlight=+east+end+gangland&start=15, geraadpleegd 26 nov. 2006).

Heb de littekens gezien van een slachtoffer.

Die jongens noemen zich de 'headhunters'

Het gebeurt in Glasgow ook bij voetbalrellen tussen Glasgow en Celtic .
Na zo'n behandeling laten ze een kaartje achter met de tekst: You have been nominated and dealt with by the headhunters.

Ik heb zo'n kaartje thuis, gelukkig gekregen zonder de daarbij behorende behandeling:D

Vaak gebruiken ze een gescherpte behangsteker, want die maakt een dubbele snee en is heel moeilijk te hechten.

Ja mensen its a sick world.

In Skelmersdale (Lancashire) vroeg de Groene (of Rode) Jasjesbende in 1971 aan slachtoffers of ze jarig waren. Als ze ja zeiden, kerfden de benedeleden de woorden 'Happy birthday' in hun rug. In 1971 en 1972 speelde de Groene Jasjesbende uit Liverpool boter, kaas en eieren op het gezicht van slachtoffers. Een andere bende uit Liverpool stelde in dezelfde periode de strikvraag: 'Kan je moeder naaien? Ja? Nou, laat haar dit maar naaien!' (Roud 1989). Een andere Britse sage uit het midden van de jaren zeventig ging over een man die zijn slachtoffers vroeg: 'Weet je de weg naar het ziekenhuis?' Als ze 'nee' zeiden, sneed hij met een mes hun gezicht open en zei: 'Dan kun je nu beter gaan uitzoeken waar het is.' Als ze 'ja' zeiden, sneed hij ook hun gezicht open: 'Dan weet je waar je naartoe moet...' ²²⁵

Ten slotte gingen in het Glasgow van de jaren vijftig geruchten rond over met scheermessen gewapende *gangs*, die op het gezicht van hun slachtoffers een bloederige glimlach achterlieten, beter bekend als de *Glasgow Grin* (Roud 1989).

De Verenigde Staten, 1950-1969

Het sagenmotief van de met messen bewapende jeugdbende is ook buiten West-Europa bekend. In New York waarschuwden scholieren elkaar in de jaren vijftig voor de Fordham Baldies, een bende uit de Bronx die het gemunt zou hebben op schoolkinderen. De Baldies waren skinheads *avant la lettre*: de benedeleden waren allemaal kaal, volgens de een omdat ze hun haar afschoren, volgens de ander omdat ze allemaal aan dezelfde ziekte leden. Vergeleken met dat van de Smiley-slachtoffers was het lot van hun slachtoffers mild: ook die werden kaalgeschoren (Portnoy 1981:66-67, 187; Wellman 2001).

Eind jaren zestig gingen in Philadelphia geruchten over een gang die dezelfde modus operandi had als zijn Europese tegenhangers:

225 Fortean Times-forum, 16 dec. 2001 (www.forteanimes.com/forum/viewtopic.php?t=1621&highlight=bloke+slash+hospital&sid=6f5bde64d70848467e0676eca2ffc8d0, geraadpleegd 26 nov. 2006).

‘Toen ik op school zat in Philadelphia – in 1968 of 1969, ik was 12 of 13 – hadden we een gerucht dat *gangs* van motorrijders de school in zouden komen en met een scheermes boter, kaas en eieren zouden spelen op de gezichten van de kinderen. Het ging zo ver dat alle leerlingen hun ouders belden om ze op te komen halen. Dat duurde maar één dag, maar we waren nog weken lang bang. In die tijd waren *gangs* in Philadelphia heel machtig en om op school te komen moest je door hun territorium. En er waren leerlingen die op school kwamen met echte wonden. Bendeleden waren eigenlijk alleen geïnteresseerd in rivaliserende bendes, maar ze gebruikten onder elkaar autoantennes als wapens en je kon de wonden daarvan zien bij leerlingen die zelf lid waren van een bende’ (Amerikaanse informante, 21 juli 2004).

Wat al deze sagen gemeen hebben, is de identiteit van de daders (een bende met een opvallend uiterlijk, waarvan de leden vaak rondrijden in een opvallende auto), hun minderjarige slachtoffers, de strikvraag, de barbaarse verminking en de paniek die ze veroorzaken onder scholieren en studenten. Deze monsterlijke verhalen zijn zowel extreem als exemplarisch; met een beroep op de gevoelens van het publiek (*pathos*) typeren ze (*logos*) het deviant gedrag van Anderen.

9.5 ‘Nieuwe’ misdaden met ‘nieuwe’ daders

De verschijningsvorm van deze sagen weerspiegelt de plaatselijke actualiteit. De ‘werkzame bestanddelen’ van het Nederlandse ecotype van de Smileysage – een etnische jeugdbende, zinloos geweld en groepsverkrachting – zijn alle drie terug te vinden in het maatschappelijke probleem van etnisch geweld zoals dat vorm kreeg in de eerste jaren van de 21e eeuw. Centraal hierin staan zorgen over ‘nieuwe’ misdaden (Best 1999) die worden gepleegd door allochtone, met name Marokkaanse jongeren: zinloos geweld, overlast, groepsverkrachting en loverboypraktijken.

9.5.1 De verkleuring van overlast en zinloos geweld

Aandacht voor criminaliteit van allochtonen is in vergelijking met de landen om ons heen ‘een Nederlandse eigenaardigheid’ (Brion 2004), die al langer bestond onder criminologen en bij de overheid, maar die sinds 2001 in sterke mate de politiek, het nieuws en de publieke opinie kleurt (Bovenkerk 2009:24-25).

Een van de problemen die in Nederland, anders dan bijvoorbeeld in Engeland, worden geïdentificeerd met allochtone jongeren is dat van straatoverlast (Koemans 2010, 2011): tussen 1990 en 2008 werd dit in kranten in toenemende mate gekoppeld aan Marokkaanse jongeren. Ook werd de toon harder: kranten brachten overlast meer en meer in verband met angst, verloedering, onveiligheid en criminaliteit (Koemans

2010:205). Overlast werd ‘straatterreur’. Het is dus niet verrassend dat de bende in de Nederlandse versie van de Smileysage een allochtone jongerenbende is.

In de periode waarin overlast werd gekoppeld aan allochtone jongeren, verschoof de beeldvorming over zinloos geweld in dezelfde richting.

In de tweede helft van de jaren negentig werden Nederlanders zich bewust van zinloos geweld als een nieuw en dringend sociaal probleem (Boutellier 2003:91-111; Schinkel 2008; Vasterman 2004:61-64). De sleutelgebeurtenissen die de beeldvorming bepaalden, volgden over het algemeen dit sjabloon: in een publieke ruimte (een parkeerplaats, een straat) komt een jongeman tussenbeide in een conflict. Hij vraagt een groep adolescenten respect te tonen voor een oudere vrouw, te stoppen met iemand te mishandelen of op te houden met een fiets in elkaar te trappen. Hierop keren de jongemannen die hij op hun gedrag aanspreekt zich tegen hem en schoppen, slaan of steken hem dood.²²⁶ De moord wordt herdacht met geïmproviseerde altaartjes langs de kant van de weg, massa’s bloemen (‘een ware bloemenzee’, is de graag gebruikte metafoor) en een stille tocht, met de burgemeester van de plaats waar het delict gebeurde aan het hoofd. Deze verhalen en rituelen verheffen de slachtoffers tot een soort seculiere heiligen. Protesten tegen zinloos geweld groeiden uit tot een sterk gemediatiseerde sociale beweging, met als embleem het bij uitstek onschuldige en weerloze lieveheersbeestje.

De nadruk lag in dit dominante verhaal op de slachtoffers: de daders kregen minder aandacht en hadden niet het karakter van herkenbare *folk devils* (Schinkel 2008). In sociaal opzicht leken zij daarvoor te veel op hun slachtoffers: merendeels waren het autochtone jongemannen. Wanneer de daders buitenlanders waren, werd dit in de berichtgeving niet gethematiseerd (Boutellier 2003:104).

Als slachtoffers tot een etnische minderheid behoorden, werd dit evenmin gethematiseerd. Een handvol van de stille tochten die werden gehouden tussen 1983 en 1996 was expliciet gericht tegen racisme, maar in de periode 1997-medio 2000 kwam dit niet meer voor (Boutellier 2003:101-104). Oudere incidenten werden opnieuw geïnterpreteerd in het licht van het nieuwe verhaal: de moord op Kerwin Duinmeijer in 1983 werd lange tijd geframed als een racistische moord, maar na 1997 herlabeld, als geval van zinloos geweld (Schinkel 2008:738-739; Stengs 2007:169).

Dat etnische spanningen niet afwezig waren, blijkt uit de hierboven aangehaalde zaak-Vaatstra: hoewel haar dood op 7 mei 1999 werd herdacht met een stille tocht door

226 De weergave van de gebeurtenissen kan worden aangepast aan het sjabloon. Als eenmaal een canonieke versie is ontstaan, hebben pogingen om die bij te stellen geen succes meer. Een van de bekendste slachtoffers van zinloos geweld, Meindert Tjoelker, leeft in de herinnering voort als de jongeman die werd doodgeschoten op 12 september 1997, de nacht van zijn vrijgezellenfeest, omdat hij vier jongeren vroeg te stoppen met het vandaliseren van een fiets. In de eerste nieuwsberichten en in de rechtszaak wordt het voorval voorgesteld als een gevecht waarvoor Tjoelker zelf ten dele verantwoordelijk was (Barfoot 1999; Pouwels & Vegter 2002; Vasterman 2004:104-105).

vijftienduizend mensen, werd haar verhaal nadien vooral gebruikt als exemplarisch geval van etnisch geweld. Dit culmineerde in het ‘Kollumer oproer’ van 7 oktober 1999, toen actievoerders een bijeenkomst over het asielzoekerscentrum verstoorden en de burgemeester met eieren bekogelden (Rigter 2002).

Desondanks domineerde het ‘gezuiverde’ verhaal over zinloos geweld van 1997 tot 2000, maar daarna trad opnieuw een verschuiving op. In 2001 en 2002 verschoof de aandacht van de slachtoffers naar de daders: incidenten die voorheen het label ‘zinloos geweld’ zouden krijgen, werden nu door nieuwsmedia geduid binnen het frame van etnisch geweld. De nadruk kwam te liggen op de etnische herkomst van de daders, de verklaring werd gezocht in de mislukte integratie (Vasterman 2004:127-128).

Het verhaal over zinloos geweld verdween daarmee niet, het kreeg een andere betekenis. De slachtoffers behielden trekken van helden, heiligen en martelaars, de daad werd nog steeds vaak veroordeeld als ‘zinloos’; het woord had zich ontwikkeld tot een van de krachtigste morele veroordelingen (Stengs 2007).

Sleutelgebeurtenissen binnen dit nieuwe frame zijn de gevallen van René Steegmans in Venlo (22 oktober 2002), die werd doodgeschot na dat hij iemand had gevraagd om respect te tonen voor een oudere vrouw; Anja Joos, gedood door personeelsleden van een Amsterdamse supermarkt die haar verdachten van winkeldiefstal (6 oktober 2003); en conrector Hans van Wieren van het Haagse Terra College, die werd doodgeschoten door een leerling die hij van school dreigde te sturen (13 januari 2004). Van Wieren werd neergeschoten door een Turkse jongen, in de andere gevallen waren de daders Marokkaanse adolescenten.

Tekenend voor deze verschuiving van zinloos geweld naar etnisch zinloos geweld zijn de reacties op de dood van de 16-jarige Stephan Hendriksen, die werd neergestoken in Noordwijk op 21 september 2001, tien dagen na de aanslagen van 11 september. De plaats van de moord was bedolven onder een zee van bloemen, het slachtoffer werd herdacht met een stille tocht. Maar er was ook een ander geluid te horen. Hoewel de jongen was neergestoken door twee Nederlandse broers van 15 en 17 uit Oegstgeest, deden in Noordwijk geruchten de ronde over Marokkaanse daders. Deze geruchten werden als nieuwsfeiten gepresenteerd in *De Telegraaf* (24 september 2001). Op grond van deze geruchten werd een islamitisch kinderdagverblijf beklad met hakenkruizen en White Power-tekens, en werden een moskee, huizen van asielzoekers en een snackbar met een Turkse eigenaar ge vandaliseerd.²²⁷

Die omslag naar een verhaal dat zowel de daders als de bevolkingsgroep waartoe ze behoren buitensluit, is ook waarneembaar in het geval van de Marokkaans-

227 Ook misdaadjournalist Gerlof Leistra duidt de daders in *Elsevier* abusievelijk aan als ‘twee allochtone broers’ (Alle moorden van 2001, 19 jan. 2002). In het ANP-bericht over de rechtszaak van 21 december 2002 (Twee jaar voor doodsteken 16-jarige) worden de volledige namen van de daders genoemd.

Amsterdamse ‘tasjesdief’, die in januari 2005 werd doodgereden door de vrouw die hij wilde beroven. Vertegenwoordigers van de Marokkaanse gemeenschap wilden hem met een stille tocht herdenken als slachtoffer van zinloos geweld, maar het stadsbestuur gaf daar geen toestemming voor. Het werd daarom een ‘rouwtocht’, zonder deelname van de burgemeester of andere hoogwaardigheidsbekleders: de doodgereden jongeman kreeg niet de volledige status van slachtoffer (Christie 1986; Stengs 2007).

In dit ‘verkleurde’ verhaal over zinloos geweld, zoals dat vorm kreeg in de eerste jaren van de 21^e eeuw, is een bende Marokkanen die een vrouw of meisje een gruwelijke en volkomen zinloze verminking toebrengt voor velen plausibel. De sage van de Smileybende draait echter niet alleen om verminking, maar ook om groepsverkrachting. Dit weerspiegelt een ander aspect van het discours over Marokkaanse criminele adolescenten.²²⁸

9.5.2 Groepsverkrachting en loverboypraktijken

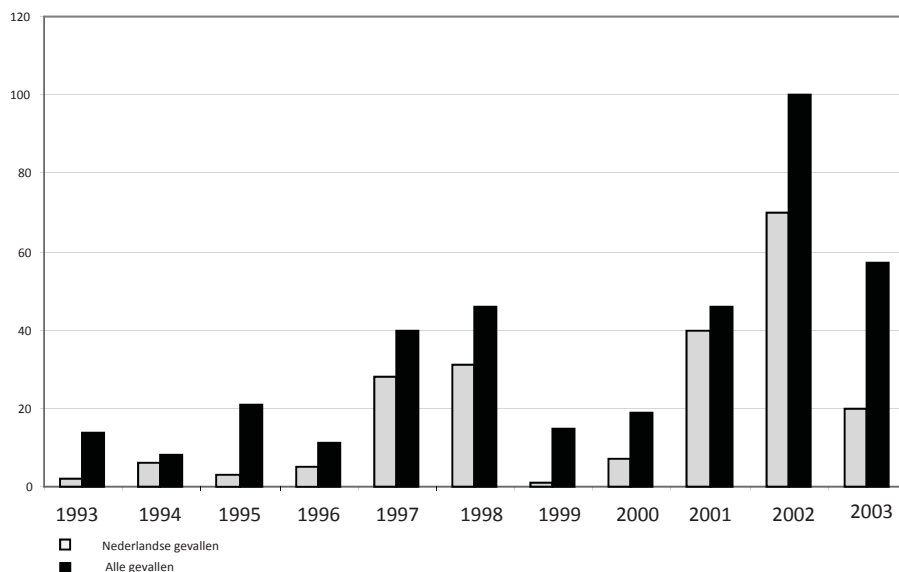
Groepsverkrachting is uiteraard geen nieuwe vorm van misdaad, maar tussen 1994 en 2003 nam de berichtgeving erover toe (figuur 9.1), wat suggereert dat ook deze vorm van misdaad zelf toenam.

De pieken in 1997 en 1998 zijn het gevolg van de intensieve berichtgeving over de vermeende betrokkenheid van de voetballer Patrick Kluivert bij een geval van groepsverkrachting. In lijn met wat we zagen gebeuren in verhalen over zinloos geweld was het feit dat Kluivert tot een etnische minderheid behoort destijds geen factor van belang in het nieuws. Latere berichten concentreren zich wel op groepsverkrachtingen door allochtone jongeren en thematiseren de etnische factor.

De piek in 2002 komt voor een belangrijk deel voor rekening van drie geruchtmakende verzonnen gevallen van groepsverkrachting. Een daarvan betrof een dertienjarig meisje uit het Groningse Hoogezand, dat zei verkracht te zijn door acht Turkse jongens, die vervolgens het huis in brand staken. Het was voorpaginanieuws, maar na een week bleek dat ze de verkrachting had verzonnen en zelf de brand had gesticht (Meder 2004).

Net als ‘zinloos’ geweld is groepsverkrachting door jonge daders geen nieuw fenomeen: voor zover bekend – ook de wetenschappelijke belangstelling is van recente datum – kwam het voor het jaar 2000 even vaak voor in Nederland als daarna. Het delict is niet eigen aan een bepaalde cultuur, al zijn allochtone daders, met name Antillianen, wel oververtegenwoordigd – bijna 60 procent is niet-Nederlands (Hendriks,

228 Er is nog geen Nederlandse studie verschenen waarin groepsverkrachting als etnische misdaad wordt beschouwd vanuit een constructionistisch perspectief. Een dergelijke studie is wel vericht in Frankrijk: de socioloog Laurent Mucchielli (2005) schreef over de groepsverkrachtingen door Noord-Afrikaanse jeugdbendes.

Figuur 9.1: Aantallen artikelen over groepsverkrachting in vijf landelijke dagbladen (de Volkskrant, Trouw, NRC Handelsblad, het Parool, Algemeen Dagblad), 1993-2003

Bijleveld & Wijkman 2007:3, 22). Net als we zagen bij het overlastprobleem in Nederland en Engeland, wordt groepsverkrachting in Nederlandse nieuwsmedia overwegend gekoppeld aan allochtone daders, terwijl het in Frankrijk vooral wordt geframed als een probleem van achterstandwijken (Koolhof 2008). Het Nederlandse nieuws benadrukt de extremen: een criminologische studie concludeert op basis van politiecijfers dat ‘de mediaberichten over groepsverkrachtingen gezien moeten worden als het staartje van de verdeling, in termen van grootte van de groepen, van aantallen delicten, en – alhoewel in mindere mate – de ernst van de delicten’ (Bijleveld & Sou-dijn 2008:87).

Onder de meer dan duizend verhaaltypen in mijn database bevinden zich geen Nederlandse sagen over groepsverkrachting die dateren van voor 2002. Ook in de Volks-verhalenbank, de database van het Amsterdamse Meertens Instituut, zijn geen verhalen over groepsverkrachting van voor 2002 te vinden. Het is aannemelijk dat de nieuws-aandacht voor extreme, maar als exemplarisch gepresenteerde gevallen van groeps-verkrachting van invloed is geweest op de Smileysage: in de context van het nieuws is dit een nóg extremer, maar cultureel acceptabel verhaal – een hyperbool van de nieuwsberichten over groepsverkrachtingen. In dezelfde periode verscheen bovendien

nog een tweede sage over groepsverkrachting (zie kader: ‘Het slachtoffer was zijn zus’).

Loverboys

Aan overlast, zinloos geweld en groepsverkrachting kan prostitutie onder dwang van *loverboys* worden toegevoegd als vierde ‘nieuwe’ vorm van misdaad (Bovenkerk et al. 2006). Deze zogenaamd nieuwe vorm van pooierschap heeft vooral sinds 2001 veel media-aandacht gekregen (Burger & Koetsenruijter 2008:44-45). Ook hierin vinden we voorafschaduwingen van de Smileysage: groepsverkrachting wordt in deze berichten regelmatig vermeld als middel om de wil van nieuwe slachtoffers te breken of om onwillige meisjes te straffen. Ook heimelijke bedwelmingsmiddelen worden genoemd als middel om meisjes tot slachtoffer te maken.

In de online discussies over de Smileybende wordt regelmatig gerefereerd aan *loverboys*. Meermalen werd de snee in het gezicht genoemd die *loverboys* zouden toebrengen aan meisjes die aan hun macht ontsnappen (Fok Forum, 29 okt. 2003):

Het is wel degelijk waar hoor.

Niet van het smiley an sich maar van carving.

Meisjes die gedwongen worden door *loverboys*, vaak van Marokkaanse of Turkse afkomst, om in de prostitutie te gaan krijgen als ze er dan uitstappen uit lijfsbehoud krijgen ze nog een cadeau van de *loverboy*..... Een vette snee in het gezicht.

Het verhaal dat *loverboys* meisjes op deze manier zouden straffen is versterkt (of zelfs gelanceerd?) door de telefilm *Loverboy* (regie Lodewijk Crijns), waarin het meisje Denise aan het eind zo’n snee krijgt van haar *loverboy*. *Loverboy* werd voor het eerst uitgezonden op 12 juli 2003, dus voor het uitbreken van de Smileypaniek in september van dat jaar.

‘Het slachtoffer was zijn zus’

De gestegen aandacht voor groepsverkrachtingen door allochtonen omstreeks het jaar 2000 resoneert niet alleen in de Smileysage, maar ook in een andere misdaadsage uit dezelfde periode. Anders dan het verhaal over de Smileybende, dat ook reacties ontlokte aan autoriteiten en nieuwsmedia, kende dit verhaal een vrijwel uitsluitend vernaculair en ongeautoriseerd bestaan: het werd alleen bediscussieerd op online forums.

Op 14 juni 2002 postte een meisje dat de *nickname* ‘Miss Rifia’ voert (waarmee ze te kennen geeft dat ze uit het Rifgebergte stamt) op het forum van marokko.nl het

bericht 'Lees en huil mee!!!!!!!!!!',²²⁹

salamoe3alaikoem

Ik wil even iets meedelen.

Zoals we horen moeten meisjes van deze tijd zeer voorzichtig zijn.

En ik zal u meteen een waargebeurd verhaal vertellen:

Op een dag stond een bende jongens op straat.

Allemaal verzameld en niets te doen, dus ze hebben een plan gezocht om iets te gaan uitspoken.

Ze zagen een meisje voorbij stappen en gingen ernaar toe.

De jongens gooiden een zak over haar hoofd zodanig ze hen niet zou zien, en zij haar niet. Waarschijnlijk dachten ze: alles is ok.

Ze brachten het meisje naar een garage en hebben haar verkracht. Eerst de eerste, dan de tweede, dan de derde, dan de vierde, dan de vijfde.

En toen de vijfde gedaan was, wou hij eens zien hoe het meisje eruit ziet. Hij nam de zak omheen haar gezicht weg, en wat bleek dat het zijn ZUSJE was!!!!!!

Een paar dagen na het ongeval kon het meisje niet meer samenleven met haar broer en heeft ze zelfmoord gepleegd.

dat ene meisje zal waarschijnlijk niet de enige zijn die zoiets heeft meegemaakt. voor alle andere slachtoffers, denk eraan, ALLAHOE AKBAR!!!!

salamoe3alaikoem

In andere versies pleegt de broer zelfmoord, of schiet hij eerst alle bendeleden dood, vervolgens zijn zus en ten slotte zichzelf.

Deze sage staat onder Amerikaanse folkloristen bekend als 'The Frat Boy's Sister' en circuleert in de VS vooral onder scholieren en studenten. Het gebeuren speelt zich af tegen de achtergrond van een feest op een vereniging van mannelijke studenten, een *frat party*; het slachtoffer is een meisje dat te dronken is om weerstand te bieden. In de sage resoneren zorgen over *date rape* en stereotiepen over *fraternities* als haarden van seksuele misdragingen – groepsverkrachting inbegrepen. De afloop is niet zo gewelddadig als in de Nederlandse versies: de onthulling van de familierelatie tussen dader en slachtoffer besluit het verhaal (Mikkelson & Mikkelson 2006; Whatley & Henken 2000:143-158).

'Het slachtoffer was zijn zus' vond ik elf maal op Nederlandse websites. Belangstelling voor het verhaal hangt samen met etniciteit: acht van de elf versies staan op sites voor jongeren uit etnische minderheden (Marokkaans, Turks, Somalisch en Hindoeistaans). In een samenleving die groepsverkrachting voorstelt als een misdaad

229 forums.marokko.nl/archive/index.php/t-10392.html, geraadpleegd 6 nov. 2006.

die vrijwel exclusief wordt gepleegd door allochtone jongens, kunnen de dader en slachtoffer uit deze sage over incest alleen behoren tot een etnische minderheid. Als gevolg daarvan appelleert de sage het sterkst aan adolescenten uit etnische minderheden, die zich het makkelijkst kunnen identificeren met de hoofdpersonen.

De sage is ook bekend in Frankrijk, waar groepsverkrachting steviger geïnstitutionaliseerd is als maatschappelijk probleem dan in Nederland (Mucchielli 2005). Het probleem van de 'tournantes' in de voorsteden kreeg nationale bekendheid door het relaas van Samira Bellil (*Dans l'enfer des tournantes*, 2002; Ned. vert. *Ontsnapt uit de hel*, 2003). Bellil was ook een van de oprichters van de actiegroep 'Ni putes ni soumises' (NPNS, 'noch sletten, noch sloofjes'), die met succes claims over rechten voor vrouwen presenteerde; een van de voorvrouwen, Fadela Amara, werd in 2007 zelfs benoemd tot staatsecretaris.

In deze context is de sage ook gebruikt als pathosmiddel door claimsmakers, zoals blijkt uit een NRC-reportage (Van Langendonck 2006) over een les van NPNS-vrijwilligsters aan scholieren in de banlieue. Deze jongens zeggen aanvankelijk niet te geloven in *tournantes*, en als die wel voorkomen hebben de slachtoffers het ernaar gemaakt. Om hen te overtuigen van hun ongelijk zetten de vrijwilligsters het verhaal over de zus in:

Of ze wel eens op stap gaan met meisjes uit hun buurt, willen de NPNS-vrijwilligers weten. Er volgt een luid gejoel. 'Natuurlijk niet, want ik ken haar broers. Dat is een kwestie van respect.' En wat gebeurt er dan als jullie je zus met een jongen zien? 'Ik sla haar verrot', zegt Cédric, een jongen van Vietnamese afkomst. Hij balt zijn vuist: 'Zo regelen wij dat hier.' 'Zolang ik ze niet uit een kelder zie komen doet ze haar zin maar', relativeert Mohammed, 'maar een kelder? Ik vermoord haar.'

De vrijwilligers proberen moedig het idee ingang te doen vinden dat 'Ik meisje wel de zus van iemand is', en of meisjes uit andere buurten dan niet hetzelfde respect verdienen. Cédric is niet overtuigd: 'En wat dan als ze geen broers heeft?'

Dan spelen de vrouwen hun troefkaart uit: het verhaal van een jongen die had meegedaan aan een collectieve verkrachting in een donkere kelder. Pas toen hij achteraf het licht aandeed, zag hij dat het zijn eigen zus was.' Het heeft veel weg van een stadslegende maar het verhaal mist zijn effect niet. Het blijft even stil in de klas (Van Langendonck 2006:22).

Op Nederlandse forums is de sage aanleiding voor een discussie over de vraag hoe mannen en vrouwen met elkaar om moeten gaan. Een voorbeeld van Turksnl.net, 7 en 8 juni 2002. 'Pila' gebruikt het verhaal om een strikt onderscheid te maken tussen onschuldige meisjes (de 'echte', ideale slachtoffers) en hoeren:

Zulke jongens moeten gewoon naar de hoeren. Daar zijn ze toch ook voor. Des noods met subsidie van de regering, alles beter dan dat er onschuldige meisjes verkracht worden.

Hakim is het daar niet mee eens:

Met subsidie naar de hoeren? Pila, ben je gek geworden?! Jongens die zich aan meisjes willen vergrijpen moeten worden opgesloten in een heropvoedingsgesticht. Ik denk dat je van hoerenloperij trouwens ook niet echt meer respect krijgt voor vrouwen.

FiGeN sluit zich aan bij Pila:

Ik geloof wel in zo'n verhaal, eergister stond ik met een buurmeisje te praten bleek dat ze verkracht werd door een buurman :? :? :? ik kreeg echt medelijden met haar. Maar ff over dit verhaaltje..Stel dat het dus een ander meisje was zou hij het niet erg vinden???

Echt misselijk gewoon !!!!!

En over wat Pila zei over dat hoeren gedoe, ik ben het VOLKOMEN met haar eens !!!!!!!

Hakim.... je zegt wel over dat respect voor vrouwen, maar hun kiezen voor dat beroep, en dat is nog altijd beter dan onschuldige meisjes pakken!!

Hakim houdt vol:

FIGeN, het kan wel zijn dat hoeren zelf voor hun 'beroep' kiezen, maar in mijn ogen hebben mannen die naar de hoeren gaan geen respect voor vrouwen in het algemeen. Dit soort mannen ziet vrouwen alleen als een lustobject of gebruiksvoorwerp, om aan hun genot te komen. Dit heeft volgens mij dus helemaal niks met respect te maken. Ik denk dat je bijv. wel een beetje raar naar je broer zou kijken (als je die hebt), als hij regelmatig naar de hoeren zou gaan. Of niet?

Hier functioneert de sage als een extreem voorbeeld aan de hand waarvan de discussie-deelnemers vaststellen wat de sociale normen (moeten) zijn.

9.6 Besluit: Een hyperbolisch knooppunt van betekenissen

Terugblikkend op de vergelijking van internationale varianten en op de ontwikkelingen in de Nederlandse maatschappelijke context die in de voorgaande paragrafen zijn

besproken, kunnen we concluderen dat de Smileysage van 2003 de Nederlandse versie is van een internationaal verspreid verhaaltje en van internationaal verspreide motieven. In de retorica van de waarde is de Smileysage gebruikt als wreedheidstrop: het verhaal en ook losse elementen eruit zijn beproefde middelen om de Ander te karakteriseren als onmenselijk wreed en om met een beroep op medeleven en verontwaardiging standpunten over etnische misdaad te ondersteunen.

Dit verhaaltje en afzonderlijke verhaalmotieven zijn eerder en in andere landen verbonden met daders van uiteenlopende aard, maar in Nederland zijn de daders allochtonen, meer in het bijzonder: Marokkanen. De Smileysage is een hyperbool, de overtreffende trap van een aantal misdaadproblemen rond Marokkanen die omstreeks 2003 sterk in de belangstelling stonden: overlast, zinloos geweld, groepsverkrachting en loverboypraktijken. De sage typeert deze problematiek als een kwestie van gewelds- en zedenmisdriven door etnische Anderen (logos) en appelleert door het monsterlijke karakter sterk aan het gevoel (pathos).

Dit wil niet zeggen dat het verhaal te reduceren is tot de extreme uitdrukking van deze problemen. Zoals blijkt uit de reacties op forums resoneert er meer in dan de actualiteit. In online discussies noemen jongeren zelf ook verschillende iconen uit de populaire cultuur als mogelijke inspiratiebronnen, zoals de wrede glimlach van de Joker uit Batman in de vertolking van Jack Nicholson (1989), of Ichi the Killer, de held uit de gelijknamige cultfilm van Takashi Miike (2001), die de rook van een sigaret kan uitblazen door zijn ingescheurde mondhoeken. Daarnaast verwijzen ze naar de Engelse hooligans die slachtoffers een 'Chelsea Smile' bezorgen en naar de *smiley* als straf die de IRA aan verraders zou toebrengen.

Dit maakt de Smileysage tot een verhaal dat – om een term te lenen uit de psychoanalyse – 'overgedetermineerd' is: het gevolg van meerdere oorzaken, een knooppunt van betekenissen, waarin verschillende elementen van maatschappelijke geschiedenis en populaire cultuur zijn samengebonden.²³⁰

230 Stroeken, H. (z.j.), *Psychoanalytisch woordenboek*, s.v. overdeterminering. Via www.psychoanalytischwoordenboek.nl/: 'een knooppunt van betekenissen [...], waarin een heel stuk geschiedenis van de persoon is samengebonden.'

